

НОВИЙ ВИМІР РОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ: РЕГІОНАЛЬНО-ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Галина Бондаренко

Черниенко Д. А. Україністика Южного Приуралья. – Ижевск : издательство «Удмуртский университет», 2013. – 308 с.

Поява історіографічних видань з певної наукової тематики чи окремої галузі знань є свідченням суспільної зацікавленості в їх результативності. У березні цього року науковій спільноті Приуралья було презентовано першу в історії україністики ґрунтовну історіографічну працю «Україністика Південного Приуралья». Автор книги Денис Чернієнко та відповідальні за її випуск установи — історичний факультет Удмуртського університету, Наукове товариство україністів ім. Т. Г. Шевченка, Російське товариство інтелектуальної історії, Іжевське відділення — присвятили її 200-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. Упродовж трьох століть українці, що переселялися на Південний Урал у пошуках вільних земель, як учасники військових дій чи з примусу, зали-

шили помітний слід в історії та культурі краю. За даними перепису 2010 року їх кількість у регіоні складає близько 90 тис., тут діють українські громадські національно-культурні товариства та об'єднання, наукові центри. Багатолітня клопітка праця Д. Чернієнка з виявлення архівних та літературних джерел, що стосуються історії переселення українців на Південний Урал, особливостей їх традиційної культури та побуту, проблем наукового вивчення українства, знайшла логічне завершення у рецензованій праці, що за комплексністю методичних підходів, систематичністю значно ширша за суто історіографічне дослідження.

У передмові автор уточнює, що під «україністикою» як окремою галуззю гуманітарної науки він розуміє вивчення українського населення окремих країн, у тому числі Росії, відносячи початок країністичних студій у дореволюційний час. Не дивлячись на те що сучасна російська україністика досить розрізнена і не структурована, на думку Д. Чернієнка, останнім часом у ній відбулися позитивні зрушення. Виникли нові дослідницькі центри, науковцями Поволжя, Сибіру, Башкортостану започатковано різні напрями україністичних досліджень, що мають міждисциплінарний характер.

Книга складається з передмови, шести розділів та заключної частини. Україністика регіону розглядається автором у хронологічний період із XVII до початку XXI ст., у якому ним виділено п'ять етапів. Як свідчать наявні джерела, окремим об'єктом наукового вивчення українці стали лише з 1920-х років, а власне україністика виокремилася в самостійну наукову галузь у 1980–1990-х роках. Відповідно до авторської періодизації розвитку україністики краю свою назву отримали розділи моногра-

фії. У першому розділі «Українці Південного Приуралля в науковій та художній літературі другої половини XVII — початку XX ст.» охарактеризовано ряд історичних праць, у яких подано відомості, що стосуються перших українських поселенців. У праці П. Ричкова «История Оренбургская (1730—1750)» (Оренбург, 1869) детально описано особливості побуту козаків-черкесів, які на запрошення царського уряду переїхали до цих місць для несення військової служби. У своїх топографічних описах Оренбурзької губернії (М., 1857) І. Дебу подає відомості про кількість козаків-малоросів, вказує місця їх заселення. Пізніше дорогою на заслання такі козацькі поселення відвідав Т. Шевченко, описавши цей куточок покинутої ним України в повісті «Близнюки».

Перші наукові дослідження українців регіону здійснив 1860 року засланий у Пермську губернію український етнограф П. Єфіменко. У журналі «Основа» (1861, № 9,) вийшла його стаття, присвячена малоросіянам Оренбурзької губернії. Учений пише, що українські козаки жили окремо від російських, зберігаючи традиційний уклад життя, самі орали землю, дотримувалися тих самих звичаїв, що й на батьківщині, пасти худобу наймали киргизів.

Д. Чернієнком виявлено та проаналізовано різноманітні типи джерел XIX ст. — докторські дисертації, статистичні звіти, літературні, музичні твори, що суттєво доповнюють відомості про роль українців в освоєнні Південного Приуралля, описують особливості їх побуту, ментальності. Серед цих праць дослідник виокремлює докторську дисертацію історика та педагога М. Фірсова, присвячену іноетнічному населенню Закам'я (Казань, 1869), дослідження «Малороссияне в Оренбургском крае в начале его заселения» (Труды VI Археологического съезда, О., 1888, т. 2,) історика, професора Новоросійського університету Г. Перетятковича, написане за матеріалами архівів Міністерства юстиції. Роль українців у формуванні Оренбурзького козачого війська висвітлив Ф. Стариков у своїй праці «Историко-статистический очерк Оренбургского казачьего войска» (Оренбург, 1891).

Як зазначає автор рецензованої праці, з другої половини XIX ст. інтерес до українського культурного життя стає значно ширшим і стосується тепер не лише історії козацтва, переселенського руху, але й народної творчості, пісенного фольклору. Композитор О. Аляб'єв, перебуваючи в засланні в Оренбурзькому краї, зацікавився українським фольклором і пізніше разом з українським фольклористом М. Максимовичем підготував до друку збірку з нотами «Голоса украинских песен» (вийшла в 1834 р.). Місцевий етнограф, краєзнавець Р. Ігнат'єв, що свого часу закінчив Паризьку консерваторію, у 1865 році на власне лібрето написав оперу «Запорожці» на українську тематику, подальша доля якої невідома (с. 54).

Другий розділ монографії присвячено вивченню українців Південного Приуралля в 1920—1930-х роках. У цей час новою сторінкою у вивченні українців краю стало проведення наукових експедицій. У книзі подано карти й таблиці 1926 року за матеріалами експедиції ленінградського науковця Ф. Фіельструпа, який вивчав етнічний склад населення Приуралля з 1918 року. Наведені в них дані дозволяють розглядати історію переселенського руху в динаміці, бачити кількісний розподіл українського населення по містах Оренбурзької області. Вагоме значення для україністичних досліджень регіону та україністики в цілому мали дослідження іншого ленінградського вченого, українця з Кубані — А. Бежковича. У 1928 році за власними польовими матеріалами він захистив дипломну роботу «Заняття українців-переселенців південної частини Семипалатинської області», став автором першої тематичної музейної експозиції «Українці. Кінець XIX — початок XX ст.» в Музеї етнографії народів СРСР у Ленінграді. Улітку 1929 року під час башкирської експедиції А. Бежковичем було обстежено 27 населених пунктів. Найбільшу увагу вченого привернула традиційна система господарювання переселенців. Розділ ілюстровано численними фото та замальовками А. Бежковича, більшість з яких узято з приватного архіву В. Бабенка й опубліковано вперше (с. 80). Улітку 1938 року

в Башкирії вперше було проведено й масштабні фольклористичні дослідження. Експедиція Башкирського НДІ під керівництвом Н. Колпакової записала понад 4000 зразків фольклору, започаткувавши дослідження слов'янського фольклору в республіці. Найбільшим науковим досягненням у розвитку україністики цього періоду Д. Чернієнко вважає розширення її джерелознавчої бази за рахунок польових матеріалів, що сприяло формуванню в майбутньому етнографічного та фольклористичного напрямів досліджень.

Третій розділ книги присвячено періоду перебування в Башкирії Академії наук Української РСР (1941–1943). У цей час, не зважаючи на недостатнє фінансування, було здійснено сім експедицій в українські села, у яких взяли участь відомі науковці, письменники Олександр Копиленко, Петро Панч, Віктор Петров, М. Плісецький, М. Береговський. За матеріалами польових щоденників учасників цих досліджень, що зберігаються в науковому архіві Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Д. Чернієнко відтворює основні наукові завдання тогочасних експедицій, подає детальні відомості про науковців, інформаторів та отримані ними результати. За безпосередньої участі науковця, підготовлені до друку в 1943 році, у 2011 році ці матеріали нарешті побачили світ у спільному двотомному виданні ІМФЕ та Центру україністики (м. Уфа) «Українці Башкирії» (К. ; Уфа). Підсумовуючи значення україністичних студій цього періоду, Д. Чернієнко зазначає виникнення нових концептуально-методологічних аспектів у вивченні функціонування етнічних груп, відірваних від материнського етносу, які й донині не втратили своєї актуальності.

Четвертий розділ книги присвячено історії етнографії і фольклору українців Південного Приуралля в наукових працях 1950–1980-х років. На цей час сформувалися певні соціально-економічні та гуманітарні взаємини регіону з Україною. Наукова співпраця між ними розвивалася за такими основними напрямками: історія переселенського руху, на-

родна творчість українців Південного Приуралля, етнографічне вивчення українського населення краю та південноуральсько-українська співпраця. Продовжувалися фольклорні та етнографічні експедиції, зокрема, експедиції Л. Барага та Л. Брянцевої (Башкирський держуніверситет), фольклорного центру Стерлітамацького педагогічного інституту (І. Карпухін), Казанського університету (Є. Бусигін, дослідження матеріальної культури українців). Стало можливим проведення порівняльних студій у галузі фольклору та етнографії. Дослідниця Ф. Ахатова провела обстеження змін у фольклорі українських поселень, порівнюючи записи 1941-го та 1989–1991 років. 15 років польових досліджень етнографії українства регіону В. Бабенком завершилися виданням його монографії «Украинцы Башкирской ССР» (Уфа, 1992). Розвиваються теоретичні наукові засади. Науковцями Р. Кузеевим та В. Бабенком до наукового обігу було введено термін «мала етнічна група» — чисельно мала етнічна група, що проживає відірвано від материнського етносу в чисельно переважаючому іноетнічному чи поліетнічному середовищі й у своєму розвитку проходить декілька етапів від внутрішньої консолідації до етнічної асиміляції. Як і в попередніх розділах монографії, Д. Чернієнком залучено велике коло джерел, у тому числі архівних, що досі були неопублікованими. Наприклад, матеріали особистого архіву етнографа та історика С. Попова.

Зміна державного статусу України сприяла активізації наукових студій у світовій україністиці і в російській та південноуральській зокрема. П'ятий розділ книги «Українознавчі дослідження в Південному Приураллі в 1990–2010 р.р.» присвячено характеристиці основних форм україністичної діяльності (громадської, наукової, організаційно-координаційної), що розвивалася в цей період у Республіці Башкортостан та в Оренбуржі. Помітними подіями українського культурного та наукового життя регіону стало створення в 1992 році республіканського національно-культурного центру «Кобзар», очолюваного В. Бабенком та В. Дорошенком,

«Наукового центру україністики В. Бабенка», що, існуючи на громадських засадах, здійснював потужну координаційну роботу в галузі південноуральської україністики. Безпосередня участь Д. Чернієнка в більшості регіональних україністичних проектів дала йому змогу відобразити повну картину наукових та культурних заходів, що відбувалися тут, простежити нові наукові тенденції, що намітилися в цей час. Учений відзначив роль міжнародних наукових конференцій у розвитку українознавчих досліджень краю, значення місцевих музеїв у збереженні та презентації етнокультурної спадщини українців. Важливим фактором, що сприяв активізації україністики в Башкортостані, названо співпрацю з науковими інституціями України, зокрема з Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (с. 214).

Невід'ємною складовою українського культурного життя Південного Уралу за останні десятиліття стали свята, присвячені Т. Шевченку, а дослідження творчості Кобзаря періоду заслання оренбурзькими науковцями, зокрема Л. Большаковим, високо оцінені в Україні та за її межами. Шостий розділ книги має назву «Оренбурзька шевченкіана» і присвячений діяльності науково-дослідного інституту «Інститут Тараса Шевченка». Ця наукова установа, створена 27 березня 1993 року з ініціативи

письменника-літературознавця Леоніда Большакова як громадське об'єднання, з 1995 року стала структурним підрозділом у складі Оренбурзького державного університету. Директором НДІ був Л. Большаков, Почесним президентом — академік Олесь Гончар. Упродовж 1993—2003 років Інститут здійснював дослідницьку роботу з вивчення біографії Т. Шевченка та його оточення в період заслання, організовував наукові шевченкознавчі конференції, розвивав культурно-освітній напрям популяризації творчості Кобзаря; було створено Оренбурзьку школу шевченкознавства. Інститут припинив свою діяльність у 2004 році після смерті його незмінного директора, видатного дослідника-шевченкознавця Леоніда Наумовича Большакова.

Підсумовуючи свої роздуми про розвиток південноуральської україністики, Д. Чернієнко відзначає її потужну джерелознавчу базу, спадковість наукових традицій, системний, комплексний характер регіональних досліджень, що по праву дозволяє вважати Південний Урал одним із провідних центрів сучасної російської україністики. Монографія вченого, що містить цінні історичні, етнографічні, фольклористичні відомості, не лише продовжує кращі наукові традиції регіональної україністики, але й, демонструючи нові інтегративні підходи в сучасній науці, є цінним науковим джерелом багатьом поколінням дослідників.